

Skeive nedslag i Niels Klim

Romanen *Niels Klims underjordiske reise* ble først utgitt anonymt på latin i 1741, men allerede samme år kom oversettelser til dansk, nederlandsk, fransk og tysk. Året etter, i 1742, ble romanen også oversatt til engelsk. En utgave med noen tillegg kom i 1745 på både latin og dansk. Sannsynligvis er det Holbergs største internasjonale suksess. Romanen forteller om studenten Niels Klim, som vender hjem til Bergen etter studier i København. Full av ambisjoner og virketrang kryper han inn i en hule på Fløyen og faller gjennom jordens hule innside til planeten Potu. Her møter han potuanerne, et folk av levende trær, og deres samfunn er gjennomgående fornuftig innrettet. Potu fremstår som en slags utopi, selv om det er ganske klart at dette er et samfunn det er umulig å leve i for rastløse og emosjonelle mennesker som Niels. Etter at han foreslår å innføre kvinneundertrykkelse ved lov, blir han forvist til firmamentet, det vil si jordskorpens innside, der han lander hos martinianerne – motebevisste og innovative aper fulle av forfengeligheit og uro. Blant mange forunderlige skapninger på firmamentet slår Niels seg opp til keiser takket være militær teknologi, krutt og kanoner, som han kjenner til fra overflaten. Etter å ha blitt moralsk korrumpert av all denne makten, blir han styrtet fra tronen, og han rømmer til slutt tilbake gjennom hulen til Bergen, der han lever ut sitt liv som klokker.

Holberg hevder selv at han hadde skrevet romanen «noen år tidligere» enn utgivelsen, så det kan ha vært en gang på 1730-tallet. Andersen (1934, s. 129f) setter den i sammenheng med Bergens Beskrivelse (1737) og påpeker

sammenheng med antikke forfattere som Ovid (*Metamorfoser*) og Lukian, men også reiseromanene *Gullivers reiser* (Swift 1727), *Robinson Crusoe* (Defoe, 1719) og *Persiske Brev* (Montesquieu 1721). Teksten har noen politisk radikale trekk; Holberg skildrer Potu som et rasjonelt idealsamfunn preget av naturlig, minimal religion (dog med åpenbaring), toleranse og likerett mellom kjønnene. Så langt kan romanen tolkes som en radikal kritikk av rådende forhold i Danmark, både når det gjelder religion, politikk og kjønnskonvensjoner. Holberg kan ha vært nervøs for konsekvensene. Det viste seg imidlertid at romanen ikke var så utfordrende; på 1740-tallet var opplysningstiden så godt i gjenge at slikt innhold ble tolerert. Det er dessuten vanskelig å utlede noen klar ideologisk norm fra verket, ettersom hele fortellingen er spunnet inn i ironi og satire som *undergraver* eventuelle revolusjonære ideer. *Niels Klim* kan derfor fremstå mer som en grunnleggende ironisk, konservativ parodi på en politisk utopi enn som et politisk radikalt skrift. (Sejersted 2005)

Niels Klim har høy status blant nylatinske romaner: «This is the crowning achievement of the Neo-Latin novel, the one exemplum an educated reader should know», sier romanhistorikeren Steven Moore (Moore 2013, s. 167), og vektlegger at Holbergs roman er karakterdrevet, fokusert på Niels' «struggling with his sense of self-worth» (s. 169). I Moores internasjonale perspektiv er det skildringen av spenningene i mennesket Niels, jegfortelleren, som først og fremst utgjør romanens moderne kvalitet. Dette skal vi komme tilbake til, for det er jo også grunnlaget for å lese romanen som en del av Holbergs selvframstilling. Flere kommentatorer peker på parallellen til de selvbiografiske reisebeskrivelsene i *Første levnetsbrev*, Vilhelm Andersen mener for eksempel at potuanerne minner om «en Englænder, 'tempereret' med en Hollænder» og martinianerne er «en Franskmand, tilsat med en tysker» (Andersen 1934, s. 132f). Som levnetsbrevene er den publisert på latin. Det å publisere originalen på latin kan ha hatt flere funksjoner. Delvis kunne dette ivareta forfatterens anonymitet, og delvis gjorde det teksten tilgjengelig for et europeisk, lærd publikum. Det betydde ikke bare at den raskt kunne oversettes til ulike andre folkemål, noe som altså skjedde, men også at latinkyndige lesere kunne verdsette tekstens mange allusjoner til antikkens tekster. På samme måte som de latinske levnetsbrevene, kan man si at den latinske versjonen muliggjør en form for dobbeltkommunikasjon der en del allusjoner bare er tilgjengelige for en lærd elite.

Som Thomas Velle (2018, s. 82) har påpekt, er *Niels Klim* ikke bare skrevet for oversettelse, men også som oversettelse. Spillet mellom ulike oversettel-

ser, ulike kulturer og ulike publikum er skrevet inn i romanen, som dermed reflekterer en sterk metabevisssthet om forholdet mellom latinteksten og den danske versjonen.¹⁸⁷ En slik effekt av den latinske språkformen er at man kan spille på antikke referanser gjennom allusjoner som bare oppfattes av innvidde latinister – i likhet med hva Holberg hadde gjort i sine levnetsbrev. Petronius' skandaløse homoerotiske roman *Satyricon* står sentralt blant de antikke tekstene det blir alludert til (jf. Kragelund (1977) og Skovgaard-Petersen og Zeeberg (2015)). Her griper Holberg tilbake til en kilde han hadde benyttet i arbeidet med *Første levnetsbrev* (1728, jf. kap. 4). *Satyricons* fremtredende rolle som alludert verk knytter *Niels Klim* til *Første Levnedsbrev* som sentrale verk i Holbergs kjønnede selvframstilling. Velle (s. 83f) viser at et langt sitat i 1745-utgaven er et ironisk Petronius-sitat, men diskuterer ikke spesifikt de kulturelle implikasjonene av de mange Petronius-allusjonene som forsvinner i oversettelsene. Skovgaard-Petersen og Zeeberg påpeker at «Holbergs tekst ligefrem bugner af mere eller mindre skjulte citater fra *Satyricon*», og de gir et godt eksempel på hvordan slike allusjoner kunne skape det vi her kaller et skeivt øyeblikk:

... Niels Klim fortæller at han fik en venlig modtagelse af kejseren i Quama, der ikke optrådte «som en streng herre, men forventede at jeg skulle være ham en medgørlig ven». Disse ord – i deres latinske original – stammer fra en forførelsesscene i *Satyricon*, hvor en gammel gris prøver at forføre en ung dreng! (Skovgaard-Petersen og Zeeberg 2015)

---

187 Thomas Velle argumenterer mot tanken om at Niels Klim egentlig er en menippeisk satire myntet på et latinkyndig publikum (altså at de lærde allusjonene er nødvendige), men han kritiserer også Rossells tese om at det er en Gulliver på dansk. Velles utgangspunkt er at slike tekster er skrevet *for* oversettelse, *som* oversettelse og *fra* oversettelse, og slik fungerer dynamisk mellom de ulike variantene. Han diskuterer også at *Niels Klim* fremstiller seg selv som oversettelse (av Abelin, 1745-utgaven). Det er en «text that both impedes and invites translation». (s. 89) Velles tilnærming er fruktbar i forhold til hvordan man skal oppfatte hvordan obskøniteter, grovheter og tvetydigheter lever mellom de ulike språklige versjonene og normene. Holberg er både lærd klassisist og populærlitterær forfatter. Velle viser også at Holberg var oppmerksom på de kulturelle forskjellene som en oversettelse må ta hensyn til. Det har generelt vært vanskelig å finne undersøkelser av hvordan latin-kulturen på 1600- og 1700-tallet bearbeidet seksualiteten i det antikke språket.

Dette er et tydeligere eksempel på allusjonens seksualiserte funksjon enn man finne i Første levnetsbrev. Selv om *Niels Klim* inneholder elementer av selvframstilling i den unge bergenseren som reiser ut til København, er dette aspektet ikke like fremtredende som i det eksplisitt selvbiografiske *Første levnetsbrev*. Likevel er det en konsekvens og sammenheng i Holbergs bruk av Petronius i disse to sentrale verkene om en ung bergensk mann som drar ut i verden. Kjønnsfremstillingen er påfallende parallell: Kvinnelige tilnærmelser avvises med skrekk, mens både Niels og Ludvig skildres i enkelte homososiale tablåer med gjenklang fra Petronius. Ulike former for begjær utspiller seg motivisk og tematisk langt tydeligere i romanen enn i biografien. Noen gjennomgående undersøkelse av hvilke meningsnyanser de antikke allusjonene tilfører Holbergs roman, finnes ikke. Vi har imidlertid tidligere argumentert for at Petronius var en betydningsfull referanse i Holbergs europeiske samtid (kapittel 3).

Holberg tillater seg en rekke skeive øyeblikk i *Niels Klim* gjennom skildringen av de ulike folkene som lever på jordskorpens innside. Blant annet møter Klim et folkeslag som kun ytrer seg gjennom rumpen. Han konfronteres også med erotisk begjær fra så vel en hunnape som en trekvinne – som alltid fyller disse groteske variantene av kvinnelig begjær Holbergs protagonister med vemmelse og angst. I ett av landene Niels besøker, Cockleku, råder ikke bare likestilling mellom kjønnene, men rollene er snudd på hodet: Kvinnene har den posisjonen menn har i Danmark og utøver seksuell utnyttelse og trakassering. Det fører like galt av sted, og Holberg benytter anledningen til en sjelden 1700-tallsskildring av mannlig prostitusjon:

For ligesom der i andre lande findes skamløse og liderlige kvinder der giver deres krop bort for penge og sætter deres dyd til salg, findes der her mænd og unge drenge der sælger deres nætter og til det formål lejer sig ind på bordeller, hvis indgange er afmærket med skilte og uanstændige tegn. Og når de driver deres forretninger for åbenlyst og udfordrende, bliver de smidt i fængsel og pisket på torvet præcis som vores ludere. (Holberg 1741, s. 140, overs. Zeeberg)

Dette kunne man forestille seg var en skildring av en type «boy-houses» Holberg kunne ha observert i Amsterdam eller London. Menn og gutter tilbyr seksuelle tjenester, men utsettes også for forfølgelse. Det finnes ingen andre

tegn i forfatterskapet på at han har bemerket en slik praksis, men her har han fått anledning til å skildre et fenomen som må ha gjort inntrykk: den semi-organiserte sodomikulturen man fant i europeiske storbyer som Amsterdam og London før arrestasjonsbølgene rundt 1730 delvis satte en stopper for dette. Bare muligheten for slike mannlige prostituerte ville sannsynligvis være rystende for det danske publikummet. I dette utdraget fra *Niels Klim* er det riktignok underforstått at det er Cocklekus kvinner som er sexkunder, hvilket blir tydeligere i forlengelsen av sitatet. Likevel står beskrivelsen der og skaper forstyrrelse, og beskriver «mænd og unge drenge» (i den første danske oversettelsen av 1741 «Unge Karle og Mænd» (Holberg 1741, s. 131)) som byr seg frem. Akkurat i dette partiet er de ikke først og fremst, som Cocklekus innbyggere, einerbuser; de er ungdommer og menn, i det som er ett av mange skeive øyeblikk i *Niels Klim*.

Martinianeren i København

Julius Paludan (1878) har gjort grundig rede for hvordan romanen *Niels Klim* inngår i en europeisk tradisjon av fantastiske, fantasifulle reiser, og han vektlegger særlig påvirkningen fra Jonathan Swifts *Gullivers reiser* (1726), som hadde vært en europeisk suksess noen år tidligere. Her er det ikke de samfunnskritiske elementene Swift og Holberg har felles, som skal diskuteres, men snarere noen av de pussige og påfallende skeive øyeblikkene i *Niels Klim* – litterære øyeblikk som til dels har sin parallell hos Swift, og som kan assosieres med burleske elementer i antikkens menippeiske satire. Målet er å plassere denne grove humoren innenfor Holbergs særegne litterære selv-fremstilling. Det handler særlig om apemenneskene, hos Holberg «martinianerne», inspirert av Swifts «Yahooer».

I Holberg-resepsjonen har det vært en del diskusjon om hvordan man skal forstå de fornuftige trærne, potuanerne, og deres motstykke, apemenneskene martinianerne. Det er foreslått at de er bygget på Holbergs erfaringer med henholdsvis nederlendere og franskmenn – dette knytter an til Første levnetsbrev, men gir ellers lite til tolkningen. Den åpenbare prinsipielle motsetningen står mellom de potuanske trærnes langsomme rasjonalitet og mar-

tinianernes urolige, rastløse oppfinnsomhet og impulsivitet. Potuanerne er i eminent grad konforme; deres indre er treaktig, og de ønsker ingen endring. Martinianerne er på en ganske annen måte lekne og interessert i alt nytt, men de er overfladiske. En del av motsetningen mellom disse to folkene kommer tydelig til uttrykk i deres forhold til kjønnsroller og seksualitet. Vi får et klart bilde av potuanernes stabile og ærbare familieliv. Seksuelle overskridelser, som når Niels blir anklaget for å ha klatret opp i et hunn-tre, blir slått hardt ned på blant de familiekjære potuanerne. Hos martinianerne spiller familien mindre rolle, utroskap fremstår som en del av kulturen, og Niels involveres i erotiske intriger som blir årsak til hans foreløpige fall og forvisning til galeiene.

En mulig nøkkel til hva Holberg så i martinianerne, kan finnes i en anekdote fra Holbergs venn Scheibe. I Scheibes biografi over vennen Holberg, som vi har diskutert ovenfor (kapittel 5), finner man en liten fortelling fra det københavnske selskapslivet på 1700-tallet.¹⁸⁸ Scheibe er inne på at Holbergs satirer ofte var personlige, selv om Holberg flere steder hevdet at satirene hans bare var rettet mot generelle kulturtrekk, aldri mot enkeltmennesker. Selv om Scheibes biografi over Holberg i hovedsak er sterkt rosende, har den også en vilje til å sirkle inn problematiske sider ved Holbergs personlighet, slik som hans ukontrollerte temperament og satiriske ånd. Scheibe skriver for eksempel at Holberg kunne være både personlig og skarp, til og med sårende. Stort sett følger Scheibe Holbergs selvutleveringer fra levnetsbrevne og essayene, men når det gjelder Holbergs personangrep, går Scheibe lenger enn forbildets innrømmelser.

Som eksempel på Holbergs personrettede og skarpe satire, skildrer Scheibe en scene fra et stort selskap i København rundt 1745:

På samme måte var heller ikke hans satirer gjennomgående fri for alle følelser; de var ofte personlige, uaktet at han i sine skrifter sterkt har benektet anklagen om dette. Følgende hendelse faller meg inn i denne forbindelse. To eller tre år etter at han hadde utgitt Niels Klims underjordiske reise, snakket jeg med ham i et stort selskap da en viss, ansett mann som jeg ikke kjente personlig, trådte inn

---

188 Se kapittel 5 om Scheibes biografi.

i rommet. På mitt spørsmål om hvem den fremmede var, svarte han meg, en innbygger i Martinia. (Scheibe 1764, s. 100)¹⁸⁹

Martinia er landet på innsiden av jordskorpen som Niels Klim først kommer til etter å ha blitt forvist fra Potu, de tenkende trærnes rike på planeten Nazar, som svever i jordens indre hulrom. Niels ble forvist fra Potu fordi han kom med et idiotisk reformforslag: å utelukke kvinner fra offentlige embeter. Hos apene i Martinia gjør han etter hvert stor karriere.

Hvem den ansette mannen i selskapet var, vet vi ikke. Men vi ser at Scheibe fant denne kommentaren fra Holberg drøy, og det kan det være gode grunner til. Martinianerne er aper med språk og klær. De er kvikke, men også overfladiske, geskjeftige, pyntesyke og forfengelige prosjektmakere som først ler av Niels, men deretter hever ham til skyene når han introduserer en europeisk oppfinnelse: parykken. Parykker er akkurat noe for martinianerne, som begjærlig griper dette nye motefenomenet og raskt utvikler en avansert parykkkultur. Martinianerne har delvis blitt tolket som en satire over Frankrike, men sammenligningen er ikke helt treffende. At den ansette mannen i selskapet skulle være fransk eller frankofil, gir heller ikke god mening som forklaring på Scheibes anekdote som eksempel på sviende satirisk dybde. Men hva er det med ham? Vi må se nærmere på martinianerne.

Det første Niels møter når han ankommer Martinia, er disse snakkesalige apene som ikke er uvennlige, men likevel irriterende.

Der gik ikke længe før jeg var omringet af en stor flok aber – et syn der skræmte mig ikke så lidt fordi jeg på Nazar havde været voldsomt plaget af de dyr. Og endnu større blev min skræk da jeg hørte aberne tale sammen og så at de var klædt i spraglet tøj og gik rundt med afmålte skridt. Jeg sluttede så at de var landets beboere.

---

189 «Gleichwohl aber waren seine Satyren nicht durchgängig von allem Affekte frey; sie waren oft persönlich, so sehr er sich auch in seinen Schriften gegen diesen Vorwurf verwahret hat. Es fällt mir hierbey folgende Begebenheit ein. Als ich zween oder drey Jahre hernach, nachdem er Klims unterirrdische Reise herausgegeben hatte, mit ihm in einer grossen Gesellschaft sprach, und eben ein gewisser angesehener Mann ins Zimmer trat, der mir von Person unbekannt war, so erinnerte er mich auf mein Befragen, wer der Fremde wär? Ein den Einwohner in Martinia».

... Ceremoniellet var fuldt på højde med hvordan vi i vores verden modtager fremmede gesandter. En for en trådte de hen til mig og hilste mig med ordene: Pul Asser. Da de havde gentaget denne hilsen et hav af gange, og jeg til sidst havde svaret med de samme ord, brød de ud i en overstadig latter og viste med komiske fagter hvor kosteligt det morede dem at ordene blev gentaget på den måde. Det gik hurtigt op for mig at disse indbyggere var overfladiske, nysgerrige og snakkesalige. (Holberg 1741, s. 204, overs. Zeeberg)

Hvor har Holberg fått ideen til disse apene? En inspirasjon for Holberg under arbeidet med *Niels Klim* har vært Jonathan Swift og hans *Gullivers reiser* (1726). Det er velkjent at Holberg har hentet flere trekk fra dette verket, og han nevner selv Swift som inspirator. Også parallellene mellom Niels' og Gullivers opplevelser av forholdet mellom menneske og ape er påpekt. Niels blir først tatt for en ape av potuanerne, mens Gulliver blir tatt for en yahoo av Houyhnhnmenene. Gulliver møter først aper i Brobdingnag, Niels i Potu, og senere møter de begge en ny variant i et annet land, henholdsvis yahooene og martinianerne. Julius Paludan trekker også inn aper i andre fantastiske reiseromaner (Paludan 1878, 82–83). I denne sammenhengen er særlig Gullivers siste reise og hans møte med Houyhnhnmenenes land relevant. De edle Houyhnhnmenene er hester, men i deres land finnes det også en rå og barbarisk menneskeliknende art, yahooene. Både yahooene og martinianerne befinner seg et sted mellom menneske og ape, og peker slik mot det dyriske i mennesket, hvilket foruroliger såvel Gulliver som Niels. Gulliver synes det er pinlig at hestene, som han beundrer, ser på ham som en yahoo. Niels ble utsatt for nærgående aper allerede på Nazar, og som Gulliver ville han gjerne vise sine verter, de fornuftige trærne, at han ikke var en av apene:

Til gengæld var vi noget plaget af vilde aber, der overalt løb omkring på vejene og blev ved med at springe op og nive i mig. På grund af ligheden i udseende troede de jeg var en af deres egne. Jeg kunne ikke undertrykke min vrede og forargelse, især da jeg så at denne scene vakte moro blandt træerne. (Holberg 1741, s. 48, overs. Zeeberg 2012)

Apemotivet tas opp igjen når Niels kommer til Martinia, og her er apene virkelig menneskeliknende, med klær og språk. Grensen mellom menneske og dyr tematiseres. Det er imidlertid en grunnleggende forskjell på Swifts yahooer og martinianerne: Yahooene er sannsynligvis degenererte mennesker, og Gulliver er, noe hestene oppdager, av samme art som yahooene. Dette uttrykker Swifts grunnleggende misantropi; Gulliver vemmes over yahooene og, når han kommer hjem, også over menneskene – ikke minst kan han ikke tåle sin kone. Martinianerne er derimot aper, og selv om de gjennom sitt språk og sin menneskelige adferd også tematiserer skillet mellom menneske og dyr, fungerer det mer som en metaforisk fabel enn som en diskusjon av et biologisk kontinuum. Hos Holberg finnes det ikke en diskusjon om det dyriske i mennesket, eller en misantropisk vemmelse ved mennesket som sådan. Martinianerne hos Holberg er snarere et bilde på en viss type mennesker: pyntesyke, forfengelige og anale. Det er først og fremst kjønningen Holberg plukker opp fra Swifts fortelling. Både Gulliver og Niels opplever erotiske tilnærmelser fra en kvinnelig yahoo eller martinianer, som de begge avviser med avsky. Det er avvisningen av en hunn-martinianer, og hennes rasende reaksjon, som blir årsaken til Niels' brudd med dette folket. Hunn-martinianerens forførelsesforsøk fremstår som et forunderlig skeivt motiv som også peker mot Niels' seksualitet og identitet i det ellers svært homososiale miljøet i Martinia.

Martinianerne er ikke, som yahooene, en mulig karakteristikk av menneskets egentlige vesen i en førsivilisatorisk naturtilstand, men en parodi på en kulturtilstand – en viss type mennesker, dog en type mennesker som sammenliknes med apen. Her har martinianeren en parallell i Holbergs tekstunivers, i den franskinspirerte, feminine mannen slik han fremstilles i komedien *Jean de France*. En vanskapning i parykk, et monster. Martinianeren er, som Jean, en del av Holbergs petimeter-diskusjon; det er en viss form for kjønnsrolle som diskuteres. Ett av de mange tilnavnene Jean fikk fra sine københavnske medborgere, var «Hans Abekat» (*Jean de France* V, 1). Jeronimus vender tilbake til apen i sluttmoralen i stykket, da han karakteriserer de utenlandsreisende:

At sætte Arv og Middel til,
 Og lære galne Sæder,
 Galanterie og Abe-Spil,
 En Hoben Nymods Eeder (*Jean de France*, V.5)

Denne apen er ikke et motiv Holberg plukker ut av luften. Det apeaktige er en del av maskulinitetsdiskusjonen i tiden, en karakteristikk som ofte treffer den femininiserte mannen, «the Fop» eller «petit Maiteret». The Fop omtales nedsettende som «apish» og «ape» både i polemikken og dramatikken i Holbergs samtid (jf. Sejersted 2022). Den forfengelige apen er en tvetydig størrelse i Holbergs litterære selvframstilling. Martinianerne er ikke bare negative. Niels klarer seg bedre blant martinianerne enn blant potuanerne – inntil erotiske intriger og bakvaskelser setter ham utenfor. Det viser seg etter hvert at martinianerne er ressurssterke – på sin måte. De er, med alle sine feil, mer menneskelige enn potuanerne. Martinianerne er altså ikke bare latterlige, men en del av det menneskelige, en identitet som er del av den underjordiske totaliteten. De er definitivt, og langt mer enn potuanerne, en del av Holbergs «kjenn-deg-selv», av hans selvframstilling: De gjenspeiler hans frankofili, hans irrasjonelle oppfarenehet, hans adelsambisjon, hans forfengelighet, hans åndelige kvikkhet og hans vegelsinn. Avbildningen av den parykkbærende, kappekledd martinianeren i førsteutgaven av *Niels Klim* peker ikke bare mot datidens portretter av overklassemenn med store parykker, det peker også spesifikt mot Holberg-portrettene fra 1750-tallet og fremover (se kapittel 9) gjennom en nærmest identisk parykk. Det apeaktige spiller på etterlikning – man etterlikner fransk kultur – men det peker også mot en moralsk brist, noe dyrisk og monstrøst, det dyriske i Holberg selv. Den pyntete apen er en figur med omfattende negative konnotasjoner i datidens kultur, og assosiasjonen til det dyriske handler blant annet om at denne feminine mannen i datidens tilspissede moralske debatt er i ferd med å demoniseres som mistenkt sodomitt, noe man må markere avstand til.

Det er i lys av dette kjønnsperspektivet vi skal forstå martinianernes fremste fysiske trekk: halen deres. Halemotivet i *Niels Klim* har litteraturhistorisk betydning, ettersom Ibsen plukker det opp fra *Niels Klim* og viderefører det i *Peer Gynt* som et ledd i diskusjonen om dyret i mennesket (Sejersted 2005). Også hos Ibsen handler det om å tilpasse seg det dyriske eller demoniske, altså trollene. Spørsmålet om halen blir raskt et sentralt tema i Niels' møte med martinianerne, for det er nettopp halen som definerer dem.

De blev åbenbart meget forbavsede over mit udseende, men den primære grund til forbavselsen var at jeg ikke havde nogen hale. Eftersom der blandt alle levende væsner ikke er nogen dyr der

ligner mennesker mere af bygning end aberne, ville de nok have troet at jeg var en af dem, hvis bare jeg havde haft en hale. (Holberg 2012[1741][overs. Zeeberg], s. 204)

Det går etter hvert frem at martinianerne er svært opptatt av halene sine, som er selve fokuset for deres pyntesyke – i hvert fall før Niels innfører parykken. Niels reagerer stadig på dette:

En af disse maskatter greb borgmesterens kårde og pudsede den så den skinnede. En anden bandt brogede bånd på hans hale, for der er intet disse aber går mere op i end halepynt. Der var nogle rådmænd, og især rådmandskoner, hvis haleudsmykning ved festlige anledninger kunne løbe op i næsten 1000 daler i vores penge. (Holberg 2012[1741][overs. Zeeberg], s. 208)

Dette sitatet viser at også hunn-martinianerne selvsagt har haler. Det er altså ikke snakk om en entydig fallossymbolikk. Samtidig balanserer Holberg i halemotivet en tvetydighet som peker mot en seksualisert form for homososialitet mellom martinianerne. Det finnes et nært etymologisk forhold mellom «hale» og «penis». Ordet «penis» betyr opprinnelig «hale» på latin, men ble allerede i antikken brukt metaforisk om mannens kjønnsorgan. Det latinske «cauda», som Holberg benytter for «hale» i *Niels Klim*, betyr først og fremst «dyrehale», men hadde også fra antikken en etablert metaforisk bibetydning for mannlig kjønnsorgan (jf. diskusjon i Adams 1982)¹⁹⁰. I enkelte latinsk-franske ordbøker fra 1700-tallet finner man «mannlig penis» oppgitt som sekundærbetydning av «cauda».¹⁹¹ Den metaforiske assosiasjonen mellom hale og penis, som på dansk og norsk er ganske vag, om enn kanskje tydeligere i varianter som

---

190 Adams diskuterer den seksualiserte betydningen av «cauda» ganske grundig (Adams 1982, s. 36 ff). På eldre latin hadde penis betydningen «hale», og «was metaphorical when used of the penis. ... The metaphor has parallels in cauda» (s. 35). Adams synes å ville dempe inntrykket av at cauda var en fast fallisk metafor og se den som mer spesifikk for Horats. Han viser imidlertid til ordbøker der «cauda» ble tilskrevet fast fallisk betydning.

191 I *Novitius seu Dictionarium Latino-Gallicum ad usum serenissimi Delphini* (1733): «Cauda ... Queue des animaux. Hor. la verge de l'homme» [«dyrehale. Horats. mannens penis»]. Adams (s. 37) påpeker at også det franske ordet for hale, «queue», kan brukes om penis («but whether it reflects a Latin usage or is a French innovation, is open to question»).

«svans», er altså klar i latinen fra antikken til Holbergs tid. Det vil være et spørsmål for nylatinister i hvilken grad de latinske begrepene Holberg her benytter for henholdsvis «kårde» (*gladium*) og «hale» (*cauda*) har en sterkere fallisk metaforikk på latin enn på dansk, og hva det i så fall gjør med den seksualiserte humoren i en slik passasje. Det er mulig at Holberg spiller på denne tvetydigheten i det som da blir ganske pikante vittigheter:

Martinianerne plejer også at lovprise adelsmænds haler omtrent på samme måde som vores digtere plejer at besynge pigernes udseende, og derfor var der også nogle digtere der, for at indynde sig hos mig, priste min prægtige hale i deres digte – på trods af at jeg slet ikke havde nogen (Holberg 2012[1741][overs. Zeeberg], s. 232)

Man lovpriser altså hans *cauda*, selv om han ikke har noen hale. Det seksuelle er ikke langt unna; i samme passasje utdypes denne formen for homososialitet med et tidstypisk hanrei-motiv: mennenes interne bruk av kvinnene som objekter i det som er interne mannlige anliggender. «Deres sleskeri gik så vidt at en enkelt højestående herre, ... uden at rødme tilbød at jeg kunde låne hans kone mod at jeg til gengæld for hans gavmildhed lagde et godt ord ind for ham hos rådssekretøren». (s. 232)¹⁹² Erotikk med kvinner er altså et middel for sosiale bestrebelser menn imellom, heteroseksualiteten er redusert til å være en del av det homososiale spillet. Niels reagerer riktignok som fortellerstemme med moralsk kritikk av denne homososialiteten; det er sleskeri og opportuniste, men i Martinia lever Niels likevel godt i dette miljøets fallisk-estetiske maskulinitet. Det er til slutt kvinnens intriger som støter Niels ut fra det mannlige halefellesskapet i Martinia når han ikke vil eller kan møte disse kvinnenes seksuelle behov.

---

192 Jf. Nicolay Pettersen (2025), som i sin masteroppgave påviser slik erotisk triangulering innenfor det homososiale spillet i flere av Holbergs komedier (*Den 11. junii*, *Henrick og Pernille* og *De Usynlige*). I ulik grad åpner det homososiale begjærsspillet i disse komediene seg også mot den homoerotiske muligheten. Pettersen bygger sin analyse blant annet på Sedgwick 1992 om «cuckolding», hanreimotivet mellom menn, som er en grunnstein i queer-teoriens analyse av homososialitet.

Det kommer også frem at denne halepynten har en spesiell funksjon, ettersom martinianerne liker å vende halene mot hverandre. Niels observerer denne skikken i forbindelse med en disputas.

Da vi kom ind i auditoriet, så vi doktorer og magistre sidde på rad og række efter rang, og hver enkelt rejste sig for rådssekretæren da han passerede dem, og vendte halen imod ham. Det er et tegn på ærbødighed. Det er derfor de gør så meget ud af at pynte deres haler. Men i mine øjne var den bagvendte hilsen både tåbelig og latterlig. (*Niels Klim* 2012[1741][overs. Zeeberg], s. 216)

Disputasepisoden blir ofte trukket frem som et eksempel på Holbergs kritikk av gammeldags og innholdsløs universitetskultur. Detaljen om at martinianerne ved denne anledningen viser hverandre halen, hvilket altså visuelt innebærer at de vender rumpene mot den øvrighet de ønsker å hedre, har fått mindre oppmerksomhet. I den danske oversettelsen fra Holbergs samtid brukes ordet « rumpe » for hale her hvilket gjør det anale aspektet tydeligere, også for datidens leser, selv om rumpe og hale var mer synonyme den gangen: «... enhver stod op for Syndico, da hand gik forbi, og vendte ham Rumpen, hvilket er et Tegn til Ærbødighet, og derfor pyntede de Rumperne saa meget» (Holberg 1745, s. 202). Enkelte av Holbergs mer beleste lesere vil sannsynligvis ha trukket på smilebåndet over denne anal-falliske, homososiale underkastelsen. Også selve temaet for den aktuelle disputasen peker mot martinianernes anale interesser: «om den lyd som fluer og andre insekter udsender, kommer fra munden eller fra bagenden». De diskuterer altså kroppsåpningenes potensielle funksjoner. Det anale ved martinianerne får et ytterligere lavkomisk ekko i «De fantastiske Lande» når Niels kommer til Pyglossia, der innbyggerne snakker med rumpen:

Ud fra den ækle stank der stod fra dem, forstod vi at det var Pyglossia. Befolkningen der i landet ligner stort set mennesker, men der er den forskel at de ikke har nogen mund og derfor taler med bagenden. (Holberg 2012[1741][overs. Zeeberg], s. 245)

Dette anale elementet i *Niels Klim*, som er særlig viktig i skildringen av martinianerne, har sitt forbilde i Jonathan Swifts skildring av yahoene i *Gullivers*

reiser. Swift hadde ikke det falliske i hale-motivet, for yahooene er jo, i motsetning til martinianerne, egentlig degenererte mennesker. Men det anale er mer anskuelig skildret hos Swift enn hos Holberg. I en lesning av Swifts yahooer trekker Declan Kavanagh frem Gullivers analfikserte skildring av yahooene som det mest prototypiske «queer moment» i et forfatterskap som etter Kavanaghs mening er gjennomsyret av queere motiver og tematikker.

In first observing the male Yahoos, Gulliver curiously focuses his description on the anus: «They had no Tails, nor any Hair at all on their Buttocks, except about the *Anus*; which I presume Nature had placed there to defend them as they sat on the Ground». (Kavanagh 2020, s. 276)

Swifts kroppsdetaljer kan overraske også en moderne leser. Den hårete anus definerer yahooene for Gulliver, slik halene definerer martinianerne for Niels. Holberg forskjønner altså noe; han bruker for eksempel ikke ordet «anus», men i den danske versjonen altså det tvetydige « rumpe ». Kavanaghs poeng med å fokusere på dette aspektet ved Gullivers opplevelse av yahooene er ikke å avdekke et homoerotisk begjær, men å peke på at teksten også forstyrrer og spiller på normer for kroppslighet, der seksualitet er én blant flere dimensjoner. Det eventuelt erotiske blir forstyrrer av Swifts interesse for ekskrementer:

It is tempting to read anal eroticism into Gulliver's account of his own 'Contempt and Aversion' at the sight of the Yahoos, since on this, his first encounter, it is the anus that distinctly marks Yahoo form. If anal eroticism is implicit in his professed contempt for the Yahoo, such an erotic potential nevertheless gets «stifled», when the Yahoos literally «discharge their Excrements» onto Gulliver's head from the tree branches above. (Kavanagh 2020, s. 277)

Det queere perspektivet antyder riktignok at det analerotiske inngår i meningspotensialet i slike skildringer, men hos Swift er dette – som alt kroppslig – også knyttet til avsky og kvalme.

Også hos Swift er yahooene forbundet med et motiv av seksualitet og vold mellom menn. Kavanagh og Klein påpeker at «this initial attention to Yahoo anality has been entirely overlooked, despite its coming so quickly after

the sodomitical ‘debauchery’ of his crew» (ib.). Hos Swift har Gulliver altså allerede vært gjennom et mytteri med sodomittisk tilsnitt idet han ankommer Houyhnhnmenes land. Tekststedet det vises til, er: «These rogues, whom I had picked up, debauched my other men, and they all formed a conspiracy to seize the ship, and secure me; which they did one morning, rushing into my cabin, and binding me hand and foot». (Swift. 2004[1726], s. 270) Verbet «debauched» kan innebære bare allmenn moralsk fordervelse, men brukes ofte med seksuell betydning; det impliserer også konkrete seksuelle overgrep.¹⁹³ Slik sett finnes det en tvetydighet i samme retning som det danske substantivet «liddelighet». Å anvende slike lett tvetydige ord er en språklig strategi for å skape en ironisk uklarhet med humoristisk og destabiliserende effekt i teksten.

Poenget med den queere lesningen er å peke på hvordan Swift bruker det overskridende og utfordrende som et generelt grep for å utfordre normativiteten, særlig på det kjønnslige området, men også når det gjelder den generelle smak. Holberg tilfører altså dette analmotivet en fallisk dimensjon. Gulliver er først og fremst en satire over den europeiske oppdagelsesreisende som opplever verden gjennom sin relative målestokk og sitt etablerte normsett. Det er disse normene, i vid forstand, som blir konfrontert og drøftet i fortellingens univers.

In reading *Gulliver’s Travels* queerly, we do not suggest that Lemuel Gulliver, or indeed Jonathan Swift, is secretly homosexual. Reading *queerly* may well involve a search for precursors to our contemporary lesbian, gay, bisexual, transgender and queer identities, but it is also, more broadly speaking, about interrogations of the «normal». In writing Gulliver’s repudiation of the Yahoo, Swift queerly interrogates the emergent norm in early eighteenth-century Britain of the English, Protestant, male traveller. (Kavanagh 2020, s. 277)

Noe lignende kan sies om Holbergs Niels Klim, bortsett fra at Holberg går lenger enn Swift i å gjøre dette til noe som handler om martiniansk homo-

---

193 «Debauch» er den vanlige termen på engelsk 1700-tall for en seksuell tilnærming eller overgrep. I epistel 54 bruker Holberg «debauchere» med tydelig erotisk innhold når han sier det er tvilsomt om «en så delicat ung herre som Alcibiades ville lade sig debauchere af en mand af en så hæsliq udvortes skabning som Socrates».

sosialitet og mulig seksualitet. Gulliver blir aldri sosialisert blant yahoene. Den swiftske kroppsvemmelsen som Gulliver kjenner så sterkt, finnes ikke hos Niels eller i Holbergs karakterer. De fantastiske opplevelsene blir utvilsomt en utspørring av en stadig sterkere normativitet og ensretting som påvirker Niels' selvforståelse og identitet. Også Holberg fremstiller gjennom Niels sin tids typiske protestantiske reisende, med dennes akademiske nysgjerrighet, men også hans innlærte verdenssyn, ambisjon og iboende imperialistiske drivkraft. Et vesentlig motiv bak fortellingen er å eksponere den reisende for fremmedgjørende perspektiver som avautomatiserer den europeiske verdensforståelsen. Samtidig er det tydelig at Holberg seksualiserer det som hos Swift er en misantropisk vemmelse ved den menneskelige kroppen; Holberg tilfører et fallisk element samtidig som han tematiserer artsulikheten, altså elementet av tabuisert erotikk. Det er derfor et ekko av den «selsomme elskov» fra *Metamorphosis* i *Niels Klim*: Niels møter en estetisk-fallisk homososialitet som han finner seg vel til rette innenfor, men konfronteres også med artsoverskridende seksualitet i form av en martinianer-kvinne, som han motsetter seg, med det resultat at kvinnen spinner en ødeleggende intrige som fører til hans fall og fengsling. I sentrum står hele tiden spørsmålet om hans cauda – den sosiale, falliske halen.

Riktignok kan det være vanskelig å fullt ut følge framstillingen av Niels' fortelling og refleksjoner som upålitelig jeg-forteller i forhold til en overordnet verknorm. Også når det gjelder Gullivers reiser, er det et fortolkningsspørsmål når og i hvilken grad teksten forholder seg satirisk til hovedpersonen. Her kan fortellertekniske nyanser gå tapt i oversettelser fra grunntekstens latin, og i tillegg er nok ikke Holbergs fortelleteknikk helt gjennomført. Fremstillingen av en upålitelig jeg-forteller er en teknisk krevende øvelse. Likevel er det klart at fortelleren Niels i etterkant skildrer sine kulturelle fordommer da han kom til jordens indre, og samtidig kan det hende at Holberg som forfatter har en satirisk avstand også til fortelleren Niels, signalisert blant annet gjennom parateksten før og etter Niels' fortelling.

Blandet inn i fremstillingen av Niels' naive tro på europeiske normer og kultur, ligger også, noe dypere i teksten, hans kjønnsforståelse og seksualitet. Også disse sidene blir utfordret av de rystende opplevelsene blant folkene på verdens innside, og det er særlig martinianerne som utfordrer kjønnsaspektet hos Niels. I Holbergs København ville det vært umulig med direkte beskrivelser slik Swift merkelig nok kunne tillate seg i sin kvasivitenskapelige stil;

«halen» fungerer som Holbergs eufemisme for Swifts mer direkte skildring av det anale. Vi skal komme tilbake til at Holberg kanskje likevel har lagt inn en tydeliggjørende formulering i beskrivelsen av Niels' møte med martinianerne.

Det er ikke bare gjennom sin Swift-lesning at Holberg har kommet i kontakt med det anale som satirisk og kroppslig grep. Selv om han er forsiktig, har han strategier for å smugle dette motivet inn på ulike steder i forfatterskapet. Vi har tidligere vært inne på skolescenen i første levnetsbrev (jf. kapittel 4), der den romerske litteraturen kan ses som kilde. En annen kilde til analhumoren er den folkelige kulturen, som for øvrig ikke står i motsetning til høy, antikk kultur. En bakgrunn for hans beundring for den romerske forfatteren Petronius er nettopp at han bringer inn folkelig språk og kultur i sine tekster.

Holbergs tydeligste henvisning til folkespråket og det kjønnslige slang er likevel henvisningen til Marcolfus, som får en sentral rolle som Paris' tjener i komedien *Ulysses von Ithacia*. *Marcolfus* var tittelen på en folkebok med til dels rått språk, som ble trykket og bredt lest – først på latin og tysk, deretter på dansk fra midten av 1500-tallet og i hvert fall til slutten av 1600-tallet. Fortellingen om Marcolfus fortaper seg tilbake i middelalderen og har mye av den rå humoren som Rabelais ble kjent for å gi et litterært uttrykk. Det er lite som tyder på at Holberg har hatt førstehånds kjennskap til Rabelais, men Swift har sannsynligvis kjent denne tradisjonen. Holberg har derimot hatt direkte kjennskap til folkebøkene. Når han kan tillate seg å innføre Marcolfus på scenen, er foranledningen at dette er en parodi på en tysk komedie. Det er altså den tyske lavsmaken som gjenspeiles i Marcolfus-skikkelsen, som for øvrig nok er folkelig, men i Holbergs tapning langt fra så rå som forbildet.

Hovedinnholdet i folkeboken er at kong Salomo møter den heslige og rå, men snedige bonden Marcolfus. De har en dialog: Salomo kommer med en lang rekke visdomsord i høystil, og Marcolfus repliserer i gjennomført lavstil, ofte med henvisninger til «ars» eller «lort». I sluttscenen har Marcolfus laget noen bjørnespor frem til en ovn, og inne i ovnen legger han seg selv på kne med baken stikkende bar mot ovnsdøren. Når kong Salomo, som er på jakt og nysgjerrig følger bjørnesporene frem til ovnen, åpner denne, stirrer han rett inn i Marcolfus' rumpe. Marcolfus slår fast: «effterdi saa at du icke vilt see mig i mine Øyen/ da maa du see mig i min Ars» (Paulli og Olrik 1936, s. 46). Denne ultimate fremstillingen av møtet mellom høyt og lavt, konge og bonde, var så velkjent allerede på 1500-tallet at Luther i en av sine bordtaler bruker den som allegori på menneskets forhold til det guddommelige: «Weil

sie Gott von Angesicht zu Angesicht, in gloria nicht sehen will, so muss sie ihn in ignominia erkennen, und ihm sehen in den Rücken. Gleichwie dem könige Salomo auch mit dem Marcolfo geschehen ist.»¹⁹⁴ Marcolfus er i et karnevalistisk, svimlende øyeblikk plutselig Gud – om vi følger Luthers assosiasjon. Analmotivets bevegelser mellom høyt og lavt i den tidligmoderne perioden må danne bakgrunnen for hvordan Holberg utnytter dette i sin litterære selvframstilling.

En dansk 1700-tallsrabelais?

I sin berømte bok om Rabelais og latterens historie (1965) diskuterer Mikhail Bakhtin 1700-tallet og opplysningstiden, som i Bakhtins øyne er den tidsalderen som minst kunne forstå den folkelige og grove latterkulturen som ytrer seg i Rabelais' verk. Man kjente til Rabelais, men redigerte hans tekster ned til en åttendedel, tilpasset et kvinnelig publikum, skriver Bakhtin. I den forbindelse bemerker han at Voltaire, som her er den sentrale representanten for opplysningstidens moralistiske ånd, skriver om Swift og knytter ham til Rabelais. Man ler riktignok fremdeles av Rabelais' verk, men samtidig forakter man det, siterer Bakhtin Voltaire på. «Hela den folkeligt-festliga sidan ved Rabelais' roman har för 1700-talet med dess abstrakt-rationalistiska utopism förlorat all sin mening och betydelse». (Bakhtin 1991[1965], s. 122) Men 1700-tallet er ikke bare abstrakt-rasjonalistisk heller. Det finnes en kritikk av den begynnende rasjonalismen, av disse moderne prosjektmakerne og moralistene. Swift blir i denne sammenhengen en form for rensert og smakfull Rabelais som, på tross av mange drøye formuleringer, kunne godtas av i hvert fall de mest tolerante av 1700-tallets smaksdommere. I forhold til Holberg nevner den oppmerksomme Vilhelm Andersen «Rabelais' Gargantuas og

---

194 «Fordi de ikke ønsker å se Gud ansikt til ansikt, i herlighet, så må de erkjenne ham i vanære og se ham bakfra. Akkurat slik det skjedde med kong Salomo med Marcolfus» Martin Luther februar 1536, etter *Tischreden* Bd. 6 (1921) nr. 7004. «in ignominia»: på en æreløs/nedverdiggende måte. Jf. kommentar i *Danske folkebøker*.

Pantagruels Liv (1533–52), som Holberg, vistnok uden at vide deraf, ligner i sin Tendens» (1934, s. 131)

I sin gjennomgang av Holbergs forfatterskap trekker Ole Thomsen flere steder inn den menippeiske satiren fra Lukian via Rabelais og Swift som en bakgrunn for å forstå de grove elementene i Holbergs satire (Thomsen 2024, s. 364). Men hvordan forhandles disse normoverskridende impulsene med 1700-tallets dansk-norske offentlighet, ikke minst innenfor Holbergs særegne litterære selvfremstilling? Elementene av analfiksert humor i *Peder Paars* bærer riktignok fortsatt preg av barokkens folkelige karnevalisme, men etter hvert som kulturen beveger seg fra barokken inn i en moralistisk klassisisme, videreutvikler Holberg analallusjonene i *Jean de France*, *Første levnetsbrev* og frem til *Niels Klim*. Disse blir da en del av Holbergs systematiske spill med tabuet og inngår i hans kjønnsideologiske lek med kulturelle koder. Mot tidens smaksutvikling holder Holberg fast ved dette elementet fra en folkelig festlighetstradisjon, men det får en annen karakter og en ny funksjon, spesifikk for hans balansekunst på kanten av det tillatelige og konforme.

Holberg var selvsagt ikke den eneste som videreførte det karnevalistiske på 1700-tallet. Linjen Rabelais–Swift–Voltaire er velkjent i internasjonal forskning; dette er høydepunkter i den satiriske tradisjonen før 1800. Den engelske romantiske kritikeren William Hazlitt (1778–1830) formulerte den motsetningsfulle sammenhengen slik: «Swift's wit was the wit of sense; Rabelais', the wit of nonsense; Voltaire's, of indifference to both» (Hazlitt 1889, s. 31). Til tross for et motivisk sammenfall i det satirisk smaksoverskridende hos Rabelais og Swift, tolket altså Hazlitt disse som motsatte diktergemytter, mens Voltaire hevet seg over skillet mellom sense og nonsense. Holbergs *Niels Klim* er verken en analytisk satire à la Swift eller en dyrking av galskapen, slik som hos Rabelais. Romanen beveger seg uanstrengt (eller kanskje haltende) fra det som fremstår som seriøs samfunnskritikk til barnslige vulgariteter. Den er heller ikke holdt sammen av et suverent opplysningsvidd som hos Voltaire. Holbergs roman har slike elementer, men er samtidig noe annet, noe særegent. Det er en satire på sine egne premisser: komisk, søkt, full av innfall og særheter – og portrettet av Niels har, i likhet med Swifts Gulliver, et element av noe personlig. Som Holberg selv hadde Niels forlatt Bergen som ung for å studere. Niels kunne til slutt vende hjem, hvilket bergenseren Holberg aldri egentlig gjorde, men heller ikke Niels finner tilbake til noen familie, bare til vennen Abelin, som innstendig ber ham om ikke å røpe sine opplevelser for

en levende sjel. Niels faller aldri helt til ro i sin stilling som klokker; han har sett og opplevd for mye, ubegripelige ting som ikke kan fortelles. Den siste siden i *Niels Klim*, der Abelin skildrer sin fremmedgjorte venn i innesluttet utakt med tilværelsen, er den beste i hele verket. Holberg er selv til stede i Niels Klim; hans anliggende er verken en folkelig-karnevalistisk, undergravende, altomfattende latter, eller en politisk samfunnsutopi. Det er noe annet, et mer personlig oppgjør med det konforme på bakgrunn av eventyrlige, ubegripelige erfaringer.

Tyve år etter Holberg, i 1726, tilbrakte også Voltaire (1694–1778) drøye to år i England, der han leste *Gullivers reiser* og møtte den aldrende Swift (Voltaire selv var da i 30-årene, og den engelske dikteren Alexander Pope var en felles venn). I likhet med Holberg roste Voltaire Englands liberale, åndelige klima. Ifølge Christopher Thacker (1967, s. 104) hadde Swift en varig innflytelse på Voltaire. Thacker påpeker at sammenlikningen med Rabelais er grunnakorden i Voltaires karakteristikker av Swift: Swift er for Voltaire den engelske Rabelais («le Rabelais d'Angleterre»). Men for Voltaire var Swift samtidig en Rabelais med fornuft, bon sens, og med smak og humor. Thackers tese er imidlertid at Voltaire misforstod Swift og tok ham for en religionskritiker og deist, når den religiøse Swift egentlig bare ville kritisere misbruk av religionen. Kanskje overdrev Voltaire med vilje Swifts radikalitet for å bruke den engelske toleransen og ytringsfriheten polemisk i fransk sammenheng, antyder Thacker. Holberg hadde mye til felles med Swift, også når det gjaldt både ideologisk og kroppslig tvetydighet, og hans verk er naturlig å plassere i dette kaotiske møtet mellom rabelaisk karnevalisme og opplysningsrasjonalisme.

Holberg var sytten år yngre enn Swift og ti år eldre enn Voltaire. Selv om han neppe møtte noen av dem, er han intellektuelt tett forbundet med begge, også når det gjelder fremstillingen av kroppslighet i skrift. I sin overskridende humor går han Swift en høy gang i karnevalistisk folkelighet. Kan vi i Holberg, i deler av hans verk, se en dansk Rabelais? I det minste fremstår han som den danske opplysningens Rabelais, en som med overraskende energi holder fast ved elementer av en folkekultur som undergraver normative sannheter og den høykulturelle smak og moral? En som dyrker plumpe tvetydigheter og usømmeligheter, det Schiller kalte «Schlamm» som Holberg trakk leseren ned i. Dette overskridende Rabelais-pregede trekket er en viktig del av Holbergs forfatterskap, en levende tradisjon for det tidlige 1700-tallets europeiske intellektuelle, men noe resepsjonen begynte å rense bort allerede på 1700-tallet

og frem til i dag. Likevel var Holberg ikke Rabelais, og rammene rundt dem var ikke de samme.

Det er usikkert i hvilken grad Holberg kjente til Rabelais; det finnes en referanse i *Almindelig Kirke-Historie* (1738, s. 460), men den kan være en kompilert avskrift. Holbergs kilde til den rå folkekulturen er sannsynligvis mer direkte, plukket opp på gaten i Bergen, som etter hans eget utsagn var stedet han lærte dansk som barn, og senere i omgang med danske københavnere og bønder. Men ikke bare der. Det folkelige ligger også i den antikke tradisjonen, ikke minst hos Petronius, som Holberg roser for hans nærhet til antikkens folkelige uttrykksformer. Petronius' *Satyricon* befant seg rundt begynnelsen av 1700-tallet nettopp i skjæringspunktet mellom å være en eksklusiv lærd elites hemmelighet og å bli en skandaløs tekst og et felleskulturelt referansepunkt for det ujevnelige (jf. kapittel 3). Både Voltaire og Holberg alluderer til dette verket som noe kjent. I Holbergs forfatterskap klinger både *Satyricon* og de lavkomiske folkebøkene, og særlig i den Swift-inspirerte *Niels Klim* bringes disse teksttradisjonene tett sammen. Nedslagene i *Niels Klim* minner om den swiftske anvendelsen av det anale; den er indirekte, intellektualisert og pakket inn i en utopisk reiseskildring. Hvilke kulturelle dynamikker oppsto da den latinske *Niels Klim* umiddelbart ble oversatt til ulike folkemål, blant annet dansk? Hva skjer når Rabelais, Marcolfus og Swift blandes og introduseres på dansk 1700-tall, innenfor den tidens kjønnsdiskusjon, akkompagnert av gjenklanger fra *Satyricon*? Holbergs spill med dette lave er en gjennomtenkt og trassig del av hvordan han fremstår som nonkonform forfatter i den danske offentligheten.

Fremdeles på Holbergs tid er analhumoren, enten den kommer fra antikken eller folkekulturen, snublende nær også den høykulturen han selv representerer. Samtidig er den åpenbart så utfordrende at den kan skape det pinlige, normkritiske kulturelle øyeblikket. Holberg selv var glad i grovheter, og han var kritisk til det pripne danske publikum som, i følge ham, rødmet bare ordet «jomfru» ble nevnt. Ved å innføre Marcolfus vekker Holberg denne komiske assosiasjonen for hele det dannede protestantiske publikum, men han kan ikke la sin egen Marcolfus være så grov som i folkeboken, og uansett er det et uttrykk for den lave, tyske komedietradisjonen. Den umiddelbare folkehumorens latter smelter sammen med en kulturell latter over tysk lavkultur. For Holberg er det for eksempel vanskelig å bruke ordet «ars» direkte; han gjør det riktignok flere steder i *Peder Paars*, men da formulert bare som

antydningen «A – ». Man kan imidlertid spørre om Paars' reisemål «Aars» (Århus) er en form for vag analallusjon, i retning av det Jeronimus får ved «Rouen». Det finnes flere eksempler på denne anale humoren i Holbergs debutverk, som når spåkonen Gunhild benytter en uortodoks metode: «Hun meget gammel var, og gik med Krycker, krumpen, / Saa snart hun nogen saae i Haanden eller R – – – / Hun kunde siige strax hvad hannem forestoed.» (Holberg 1719–1720, s. 130f).

Denne lange omveien om Marcolfus, Luther og Gulliver skal føre oss tilbake til åpningsscenen når Niels ankommer Martinia, for å diskutere det uforklarte og påfallende elementet i Niels' møte med disse velklede og geskjefte apene. For hva var det egentlig de sa til ham?

Ceremoniellet var fuldt på høyde med hvordan vi i vores verden modtager fremmede gesandter. En for en trådte de hen til mig og hilste mig med ordene: Pul Asser. Da de havde gentaget denne hilsen et hav af gange, og jeg til sidst havde svaret med de samme ord, brød de ud i en overstadig latter og viste med komiske fagter hvor kosteligt det morede dem at ordene blev gentaget på den måde. Det gik hurtigt op for mig at disse indbyggere var overfladiske, nysgerige og snakkesalige. (Holberg 2012 [1741][overs. Zeeberg], s. 204)

Hva er det altså apene sier? Det har vært gjort en del forsøk på å dekode de fiktive språklige ytringene Holberg tillegger ulike folk i *Niels Klim* og de ulike tulespråk han leker seg med i andre sammenhenger.¹⁹⁵ Enkelte steder har man identifisert semantiske kjerner som gir interessante innblikk i tekstlige sammenhenger, men de fleste tilfellene av slikt konstruert fantasispråk hos Holberg gir liten mening og avslører heller ingen dyp lingvistisk interesse for systematikk eller grammatikk hos forfatteren. Det er som regel rent abbelgabel med enkelte semantiske elementer av nokså tilfeldig karakter. I beste

---

195 Se for eksempel kommentarer til Holbergs favoritt-tulleord «reenkaalavet» på Holbergs-skrifter.no. Holberg skaper fragmenter av fiktive språk og lar ofte sine komedieskikkelser finne på «vrøvlesprog» som skal etterlikne arabisk, hebraisk eller andre fremmedspråk. Man har i liten grad funnet noe system i disse konstruerte språkfragmentene. Jf. Velle 2018 for en diskusjon om språktematikken i *Niels Klim* i lys av 1700-tallets oversettelses-kultur. Holbergs språksyn er ikke tilstrekkelig undersøkt og kommentert.

fall kan man med Thomas Velle si at Holbergs lingvistiske konstruksjoner «echoes linguistic theories on the arbitrary use of signs, as found in Locke and Pufendorf» (Velle 2018, s. 44) martinianernes hilsen «Pul Asser» har imidlertid fått en slags forklaring: Det er faktisk navnet på den første assyriske kongen, og Holberg bruker det et annet sted i forfatterskapet, i komedien *Hexeri eller Blind Allarm*, hvor det opptrer som referanse til en merkelig reiseskildring som var kommet ut i 1728: *Kort og sandferdig Journal, Af Anders Christensens lykkelige og ulykkelige Reise*. Dette påpekes i kommentaren i Holbergsskrifter.no, hvor man også finner en refleksjon om det komiske innholdet:

Navnet havde formodentlig en særlig komisk klang på grund af Anders Christensøns temmelig vidtløftige rejsebeskrivelse *Kort og sandferdig Journal, af Anders Christensens lykkelige og u-lykkelige Reise, fra Christiania i Norge, Aar 1674, og til Stedet igien 1700 fra 1728*, hvor der berettes om «Pulton Assers Land», hvor folk kun havde en fod, fordi deres ben var vokset sammen. (Kommentar Holbergsskrifter.no 2015)

Christensøns reiseskildring er absolutt vidløftig. Den begynner som en realistisk fortelling, og lenge leser man i god tro om en sjømann som kjempet mot arabiske skip, ble tatt til fange og holdt som slave i mangfoldige år. Etter hvert blir imidlertid historien mer og mer fantasirik, og det blir klart at vi har beveget oss inn i en fiksjonsverden, særlig når vi kommer til kong Pulton Assers land av enbente. Dette er en tydelig allusjon som knytter *Niels Klim* til tidens brokete sjanger av reiseskildringer der fantasi og fakta kunne være vanskelig å skille, men kong Pulton Asser spiller ingen spesielt fremtredende rolle hos Christensen; det er ingen humoristisk merverdi i denne allusjonen utover påpekningen av en fiktiv reise. Det må være noe som gjør navnet i seg selv særlig morsomt.

Kommentaren gjør det altså ikke klart hvorfor dette skal være komisk. Vi får heller ingen forklaring på hvorfor martinianerne gjentar dette igjen og igjen, eller hva de synes er så overstadig morsomt med at Niels uttaler det samme. Hva kan være så vittig med en fordreid uttale av «pul asser»? Og hvilke komiske faktorer er det de bruker for å demonstrere hvor kostelig det er når han uttaler dette? Det er nærliggende å lete etter en underkommunisert mening også i denne passasjen.

Som leseren vil ha skjønt, arbeider denne fortolkningen seg langsomt frem mot det punktet der det skal være mulig å hevde at «pul asser» – kanskje ikke akkurat betyr det en norsk leser i dag umiddelbart kunne tro, men at det allerede i 1742 kunne ha den samme assosiative klangen som det i dag umiddelbart har for et norsk øre. Det absolutt fortrenge, det helt uutsigelige, selve sodomien formulert rett ut i folkelige vendinger – har det absolutte tabu her, gjennom diverse lingvistiske og litterære meningslag, faktisk fått sin artikulasjon? Er det tenkelig at en 1700-tallsforfatter, en professor ved Københavns universitet, kunne manipulere diskursen slik? Ordbøkene åpner for muligheten. I gammel dansk hadde «pule» den samme mulige betydningen som i moderne norsk (jf. Kalkar «pula» for «bedekke» på 1500-tallet og Feilberg (*Ordbog over jysk Almuesmål*) «pulle 2) 'obscönt udtr., have samleje med; di leger å powler ... , om ugifte, høres aldrig i sømmelig tale'»). I *Moths ordbog*, som gjelder dansk rundt 1700, er definisjonen: «Pule at p. ieg vi pûler. i. pûlede, pûlte // p. puledt, pûlt. Er at have lægemlig Omgængelse med et kvindfolk». Ordet «pul» hadde altså en klar, entydig betydning på dansk på Holbergs tid – selv om Moth, som vi ser, heteronormerte denne aktiviteten. Vil Holberg, med sin gatebergenske sans for folkelig språk, ha kunnet velge et slikt ord, omskrevet «Pulton» til «pul», uten å ha dette elementet i bevisstheten?

Hos Rahbek (1815, s. 64) siteres en ironisk anmelder som kritiserer «hæslige Tvedydigheder» hos Holberg. Av og til omtales disse i tidlig resepsjon som hans «ekvivokker». Blant disse tvedydighetene trekker Rahbek til slutt frem at «den politiske Kandstøber» hos Gottsched kalles «den pulitiske».¹⁹⁶ Hva dette skulle hentyde til, ekspliseres ikke. Rahbek tar selv forbehold overfor disse grove tvedydighetene og bortforklarer dette trekket hos Holberg ved å hevde at man leser inn ting som Holberg selv ikke har lagt inn. 1800-tallets forfinede smaksdommere vil redde Holberg fra de grove «obsköniteter» mange kritikere allerede på 1700-tallet så og som publikum godtet seg over inn på 1800-tallet, før disse tvedydighetene ble mer og mer uforståelige og dessuten neddempet i nyere oppsetninger. Holberg ville provosere med det kroppslige. «Ars» eller

---

196 Det må innrømmes at det kan være diskutabelt hva grunnlaget her er: Er Rahbeks siterte gjengivelse av «pulitiske» tysk eller en dansk oversettelse? Hva ville den tyske folkeslang-etymologien tilsi? Kan det være «den nesepillende kannestøper»? Det ligger i sakens natur at tvedydighetene nettopp er tvedydige, og deres underforståtte grovheter må forbli underforståtte.

«As» har vi allerede vært innom. Det høres aldri i sømmelig tale, men kanskje på gaten i København eller Bergen? Hvem hadde denne språkfølelsen i 1742? I hvert fall ikke det internasjonale publikumet som leste *Niels Klim* på latin. For dem ville dette være uleselig kode. Men hva skjer når dette uttrykket kommer i danskspråklige omgivelser – hvilket altså skjedde allerede samme år? Hvilke assosiasjoner kunne vekkes hos en jysk borger eller bonde som kjøpte den danske oversettelsen av *Niels Klim*? Hva med Holberg selv? Holberg hadde en interesse for folkespråk, og ikke minst var det slikt folkelig språk han også dyrket hos Petronius. Han hadde sans for å konstruere slike skeive øyeblikk av kulturell vantro. Kong Pulton Asser! Salomon og Marcolfus. Sammenstillingen mellom det kongelige og det anale. Læreren i Pugeskolen. Martinianerne ler seg skakke mens halene flagrer. For den innvidde er «pul asser» en del av karakteristikken av martinianerne og deres anale fokus, en presisering av halemotivets mulige innhold og et hint om den seksuelle tematikken Niels, og leseren, stilles overfor hos disse jålete apekattene, disse foppene. Fremmedgjort, vantro, tenkende det utenkelige. Har Holberg endelig funnet en måte å artikulere det som ikke kan utsies, den sodomittiske grunnsynd? Det absolutte contra naturam bokstavelig og folkelig skrevet og trykket? Det står der, opplagt og i dagen på overflaten, men samtidig uforståelig, et uleselig tegn.

Er dette en mulig tolkning? Kan det være at Holberg her, gjennom intrikat og mangetydig koding, formulerer den konkrete «sodomittiske synd» som har vært den uttalte mistenksomheten og det begjæret han hele sitt liv har navigert i forhold til? Er det mulig at dette har foresvevet ham? Endelig – rett på sak, og samtidig på en helt uleselig måte? Kan vi lese dette «pul asser» slik? Tja? Her er vi vel i ytterkanten av hvor langt man kan trekke denne skeive lesningen av overskridelser hos Holberg. Men det er uomtvistelig at Holberg har et bevisst forhold til både språkets folkelige talemåter og de assosiative mulighetene som ligger i fremmede navn. For eksempel når det gjelder det anale. Slik Jeronimus tenker på «røven» når han hører at Jean og Pierre har oppholdt seg i Rouen i *Jean de France*. Et «hesligt» navn, synes han. Rent lydlig sett er det en mer søkt assosiasjon Jeronimus får enn det nærmest bokstavelige «Pul Asser», som martinianerne av en eller annen grunn finner så helt usedvanlig festlig når Niels uttaler det.

Det er denne forbindelse umulig å ikke nevne en klart anakronistisk lesning: Niels ankommer martinianernes land båret av gigantiske fugler gjennom luften fra Potu «i en Kiste eller et Skab» som det heter i den danske overset-

telsen fra Holbergs tid (*Niels Klim* 1745, s. 190). Når han settes på bakken i Martinia, står det: «... disse Abekatter kom med største Artighed, og tog mig, deres nykomne Giæst, udaf Skabet» (s. 191). Martinianerne hjelper Niels «ut av skapet»! Blant martinianerne kan endelig Niels være den han er, her kan han gjøre suksess med sin besløyfede hale og sine parykker – inntil forsmådde kvinner sprer rykter og bakvaskelser. Nå hadde selvsagt ikke idiomet «å komme ut av skapet» sin moderne betydning på Holbergs tid. Men kunne man kanskje likevel argumentere for at Holberg kreativt foregriper en slik metafor når han lar de borgerlige og konforme potuanerne ekskludere Niels og stenge ham inne i en «kiste eller et skap»? Er dette et allegorisk uttrykk for å bli gjemt unna, sperret inne med sin dyriske annerledeshet i et lukket rom og sendt vekk, – for så å løftes ut i frihet blant likesinnete «apekatter»? Var Holberg så genialt foregripende i sin litterarisering av «sodomitten»? Hvorfor ikke si det slik, at Holberg lot Niels «komme ut av skapet» i Martinia, slik han selv erklærte seg som nonkonformist på slutten av livet. At han litterært og metaforisk foregrep skapets erkjennelsesform mellom hemmelighold og åpenhet – at han foregrep «the epistemology of the closet» (Sedgwick).

Holberg var jo selv en «martinianer», en vegelsinnet, pyntesyk, frankofil moteløve. Slik sett er hans selvframstilling halvveis «ute av skapet». Det er samtidig flere elementer i Holbergs selvframstilling fra 1730-tallet og fremover som kan tyde på at han vil markere en ironisk avstand til den umandige unge mann som møter leseren i *Første levnetsbrev*. Han balanserer hårfint mellom på den ene siden å være nonkonform, utfordrende idemessig og sosialt, og på den andre siden å gjøre karriere, være betrodd professor, kvestor og streng dommer i konsistorialretten. Samtidig fortsetter han å diskutere alle typer doxa. Han lever alene. Han fortsetter å provosere og utfordre, han er nonkonformist. Også Swift levde utenfor heteronormativiteten. Det er mange biografiske paralleller mellom Holberg og den nesten tretti år eldre anglo-irske forfatteren. Begge mistet tidlig sine foreldre, vokste opp under omvekslende kår og måtte til tider klare seg alene. Begge var hypokondriske, oppfarende og opptatt av helse og lange gåturer. Begge ga litterær form til vemmelighet for kvinnekroppen og dens seksualitet, og har begge vært utlagt i resepsjonen som både impotente og seksuelt avvikende. Balanserende på skandalens kant røktet de begge sin borgerlige karriere, sin offentlige person og sitt forfatterskap. De var begge konsekvent satiriske med et skeivt, queerblick på kulturen, og deres satirer handlet også om seksualitet.

Martinianerne representerer en tilbakevending til et velkjent motiv Holberg allerede benyttet i *Jean de France*: den jålete, parykkdyrkende apen. Men disse apemenneskene er ikke entydig negativt fremstilt; deres oppfinnsomhet har også positive sider. Det viser seg, karakteristisk nok, at de er både gode og innovative krigere når Niels vender tilbake for å erobre deres rike. Niels selv finner seg lenge godt til rette blant martinianerne. De utgjør en mannstype som står ham svært nær. Scheibes biografi (se kapittel 5) inneholder en skjult apologi, der det innrømmes at Holberg var en «Stutzer», en fop med et dyrisk element. Samtidig aner man i Scheibes beskrivelse et underliggende premiss om at Holberg ikke utøvde det forbudte. Dette er budskapet i diskusjonen om det dyriske i hans indre, om den manglende tjeneren og til sist om hans forhold til martinianeren. En slik apologi vil imidlertid alltid vakle over usikkerheten om hva, hvilken konkrete handlinger, som egentlig er «contra naturam».

Tilbake til selskapet i 1745. Holberg har fylt 60 år og står der med sin kanskje beste venn, den yngre tyske musikeren Scheibe, Bach-kritikeren. En mann går forbi. Sannsynligvis er han litt overdådig pyntet, kanskje med en noe over middels oppstaset parykk. Er det noe med gangen hans? En « rumpevriker»? Scheibe blir nysgjerrig – hvem er han? Holberg svarer ikke direkte, han advarer. Eller hva lå egentlig i Holbergs kommentar, som var av en slik art at Scheibe minnes det over 20 år senere og må skrive det ned blant de kritiske punktene i sitt Holberg-portrett? Holberg hadde vært død i ti år. Dette er en av hans få nedskrevne replikker. Det var i hvert fall en mann Holberg anså som en fop, ikke ulik ham selv på enkelte måter, men en han tok satirisk avstand fra. Dette er et skeivt øyeblikk, der to menn står i et større selskap og diskuterer en påfallende gjest. Så er martinianerne der, med jakker og parykker, pratsomme og optimistiske, haler og rumper, mannsroller og vennskap, satire og sosialt alvor, normer og frihet – alt svirrer i luften rundt de to mennene der de står, hele selskapets sosiale orden er et øyeblikk i ulage, på skeive, for Scheibe. Et sekund bare, en bagatell han aldri glemmer. Om det er noe uuttalt i deres vennskap, har Holberg lastet det over på den forbipasserende. Så fortsetter samtalen. Scheibe kan aldri glemme det øyeblikket. Det skeive øyeblikket.

Den marginaliserte og det jødiske

På sine reiser har Niels blitt konfrontert med naturreligion og ateisme, med likestilling og med samfunn der kjønnsforholdene er snudd på hodet. Han har knyttet på seg en hale, opplevd erotiske tilnærmelser fra dyr, sett folkeslag som snakker med rumpen og vært vitne til mennesket i dets naive naturtilstand. Mellom alle disse sivilisasjonene har han, med kruttets hjelp, slått seg opp og opplevd en enorm endring i status, fra den laveste til den absolutte keiser, før han igjen styrtes fra makten. Etter disse opplevelsene er han grunnleggende fremmedgjort når han vender tilbake til Danmark. Han er ikke lenger en ambisiøs, protestantisk dansk-norsk ung mann, men en fremmed, i vedvarende utakt med samfunnet, og han kan ikke dele sine opplevelser med noen andre enn sin gamle venn Abelin, som råder ham til å ikke dele sine opplevelser med noen: «Din lære om en ny verden vil han sende dig på bålet for! Så jeg råder dig til – jeg råder dig indtrængende til at begrave det her for altid og blive stille og roligt her hos mig et stykke tid.» (Holberg 1741 [2012], s. 374, overs. Zeeberg). Niels har vendt tilbake til en autoritær verden der han ikke kan formidle sine innsikter. Han blir en Jean de France som må holde tett om reiseerfaringer som fyller ham med begeistring og innsikt. Niels må leve med sin hemmelighet, og han må absolutt fortie hva han nå har sett. «På bålet» advarer Abelin – det var straffen for den sodomitiske synd. Niels klarer å holde tett; opplevelsene røpes bare i dette etterlatte dokumentet som Abelin oppbevarer og som publiseres etter Niels' død. Niels selv vender tilbake til det normale, men fant likevel aldri ro. Han forble en særling. Slutt-tablåene i *Niels Klim* er lagt i pennen til hans venn Abelin, som skildrer en person som har opplevd en annen verden, som har realisert sine sterkeste ambisjoner, men som nå må leve tilbaketrukket, etablert i en normert tilværelse som familiefar og klokker, misforstått og uglesett av omgivelsene. En som nå og da hengir seg til drømmer om det livet han tidligere hadde levd under jorden. Det handler her om politikk, men mer allment handler det om individet som finner en måte å leve på, en *modus vivendi* innenfor rammene av et samfunn som aldri kan forstå ham, og som han aldri kan dele sine erfaringer med.

Når Niels vender tilbake til jordens overflate, er det med eksotiske klær og et fremmedklingende språk.

Halvvejs nede fik jeg øje på nogle drenge. Jeg vinkede dem hen til mig og bad dem om hjælp med ordene: Ieru Pikal Salim, hvilket er quamitisk for «vis mig vejen». Men ved synet af en mand i fremmedartet klædedragt og med en funkende solstrålehat på hovedet blev de bange, og med et rædselsskrik styrtede de ned ad fjeldsiden i en sådan fart at de løb fra mig og nåede frem til Sandviken en hel time før mig, der gik langsomt og slæbte mine ømme fødder hen over de skarpe klipper. Der skræmte de hele byen fra vid og sans ved at sværge på at de havde set Jerusalems Skomager vandre rundt mellem klipperne. (Holberg 1741, s. 365, overs. Zeeberg)

Forestillingen om «Jerusalems skomager» er identisk med ideen om «den evige jøde» eller «Ahasverus». Ifølge denne tradisjonen er jøden den som nektet Jesus hjelp på veien til Golgatha, og som derfor må vandre hvileløst rundt til evig tid. Denne legendefortellingen har røtter i middelalderen, men dukket opp i trykt versjon på dansk i en folkebok fra 1631.¹⁹⁷ Fremstillingen der tar riktignok utgangspunkt i at Ahasverus jager Jesus bort fra sitt hus og nekter ham hvile, men den er også fortalt med medlidenhet for Ahasverus. Fortellingen om Ahasverus gjør bibelhistorien levende og nærværende i samtiden. På den ene siden blir han en personifikasjon av det statsløse og hjemløse jødefolket, dømt til evig fordømmelse på grunn av en opprinnelig moralsk svikt. På den andre siden blir han en karikatur av jøden som rotløs og utstøtt figur i europeisk kultur på 1700-tallet. Begge disse sidene ved det jødiske har interessert Holberg. Hans *Jødiske historie* (Holberg 1742) tar utgangspunkt i det mirakuløse ved at et så forhatt og mishandlet folk har kunnet bevare sin identitet gjennom historien, og i komediene finner man flere skildringer av jødiske personer, dels tidstypisk karikert, dels utsatt for danskenes fordommer.

Holberg er opptatt av det jødiske, selv om det jødiske ikke spilte noen vesentlig kulturell rolle i Danmark-Norge på 1700-tallet. Han kunne imidlertid observere hvordan den lille jødiske gruppen i København ble utsatt for offentlig ydmykelse under pietismen når de vandret til obligatoriske prekener på 1720-tallet (Lausten 2000, s. 262ff). I *Jødiske Historie* gir Holberg et i hovedsak positivt bilde av jødene, og hans grunnleggende poeng er, som ellers, at det er

---

197 Jf. fortellingen «Jerusalems Skomager» i Jacobsen og Paulli (red). 1915, ss. 179–191.

den historiske situasjonen som skaper nasjonalkarakteren. I komediene hans finner man en del jødiske stereotypier, men også en empati med jøder som utsettes for fordommer. I Holbergs interesse for det jødiske kan man ane en sympati for, kanskje til og med identifikasjon med, en gruppe som står utenfor det nasjonalpatriarkalske normsystemet. I sin bok om hvordan det nye maskulinitetsidealet vokste frem på 1700- og 1800-tallet, diskuterer George Mosse hvilke antityper nasjonalmaskuliniteten definerte seg i forhold til.

But this ideal of masculinity, indeed modern society as a whole, needed an image against which it could define itself. Those who stood outside or were marginalized by society provided a counter-type that reflected, as in a convex mirror, the reverse of the social norm. Such outsiders were either those whose origins, religion, or language were different from the rest of the population or those who were perceived as asocial because they failed to conform to the social norms. For those so marginalized, the search for an identity proved difficult and painful (Mosse 1992, s. 56).

Disse outsiderne var, ifølge Mosse, «Gypsies, vagrants, and Jews, who being without territory of their own, were placed into this category by their enemies. Habitual criminals, the insane and so-called sexual deviants must be added to this list» (s. 57). Som Mosse påpeker, var det slett ikke nytt at disse gruppene var marginalisert og utestengt, men som en del av moderniteten blir denne utestengelsen mer systematisk og altomfattende. Når denne prosessen forsterkes på 1900-tallet, påpeker Mosse at «Typically enough, the legend of the 'wandering jew', which took its modern form in the seventeenth century, obtained a new lease of life» (ib.). Demoniseringen av dette motivet skulle til slutt kulminere i nazifilmen «Der ewige Jude» (1940). Ett av særtrekkene ved den stereotype jødefremstillingen, også slik vi møter den i Holbergs komedier, er deres kjønnsidentitet: De er gråtende og hylende, ofte uten seksuelt begjær, kledd i kjolelignende drakter, men også med skjegg, slik at de kan få en transseksuell karakter. De utgjør en kontrast til modernitetens maskulinitetsideal.

Kan man si at det på et abstrakt nivå finnes en sammenheng i Holbergs forfatterskap mellom, på den ene siden, hans pukking på kroppslig nonkonformitet og, på den andre siden, hans interesse for det jødiske? Og at dette, på et idéhistorisk nivå, er knyttet til framveksten av en nasjonal, normativ masku-

linitet? At det her oppstår en konflikt som først blir helt tydelig i overgangen til det 19. århundre, men som er foregripet, ant og antydning allerede i Holbergs forfatterskap fra 1720-tallet til 1740-tallet? Er det denne identifikasjonen vi kan skimte når Niels Klim, fremmedartet etter mange år under jorden, av sine bergenske medborgere identifiseres som «Jerusalems skomager»? Holbergs fascinasjon for det jødiske kan knyttes til det grunnleggende spørsmålet om hvordan en gruppe som har vært så forhatt og forfulgt, utsatt for slike kampanjer og pogromer, likevel kunne overleve med sin identitet intakt – delvis som et fremmedlegeme, delvis integrert i skiftende europeiske kulturer. Dette kunne bare forklare med Guds finger, konkluderte han i sin *Jødiske historie*. Holberg identifiserte også seg som del av en gruppe «nonkonformister» som i økende grad ble baktalt og forfulgt.